

9. OBDOBÍ KOJENECKÉ A BATOLECÍ

KOJENECKÉ OBDOBÍ

První rok života je nepřesně označován jako kojenecký věk (většina dětí ovšem **není kojena až do jednoho roku**). **Velmi rychlý vývoj** se v této vývojové fázi projeví proměnou jedince vybaveného na počátku jen minimálními kompetencemi (které mají spíše charakter vrozených dispozic k rozvoji určitého projevu) na úroveň **dětské osobnosti**, která je schopna **základního osamostatnění**. Na konci tohoto období dosáhne **dítě základní orientace ve svém nejbližším prostředí** a vytvoří si **k němu určitý vztah**. Vytvářejí se různé kompetence (lokomoce, komunikace apod.), které jsou základem pro další rozvoj jeho vzájemné interakce se světem.

Rozvoj poznávání závisí i na vývoji **motorických dovedností**. Významnějšími **mezníky** jsou v tomto směru:

- a) **Ovládnutí hlavičky** – jakmile dítě spolehlivě zvedne a udrží hlavičku (tj. zhruba **ve 2. měsíci**), zvětší se **jeho zorné pole**, a tudíž i stimulační možnosti.
- b) **Úchop a manipulace s objekty** – **ve 4 měsících** dovede dítě **uchopit hračku a strčit ji do úst**, tj. objevuje se **koordinace aktivity ruky a úst**. **V 6 měsících** koordinuje dítě pohyby obou rukou, dovede si **hračku přendávat z ruky do ruky**.
- c) **Sezení** – **v 7 měsících** dítě **samo sedí**, a tím se **obohacuje jeho pohled na svět**.
- d) **Počátky samostatné lokomoce** – **v 10–12 měsících začíná dítě lézt**, a posléze udělá **první kroky**. Tím se **do značné míry osamostatňuje, nemusí čekat, až mu někdo žádoucí objekt přiblíží**.

Pohybový vývoj je významný pro **rozšíření podnětové nabídky**, její kvality a možnosti uspokojit zvědavost vlastní aktivitou. Dítě tak může lépe regulovat rozsah i intenzitu poznávání, aby odpovídala jeho potřebám. **Rozvoj motoriky a poznávacích procesů je ve vzájemné interakci: zvědavost a potřeba poznávat okolí podporuje rozvoj motoriky, motorické kompetence naopak umožňují rozvoj poznávání.**

POČÁTKY ROZVOJE ŘEČI

Děti mají vrozenou dispozici začít produkovat zvuky podobné fonémům již od 4. měsíce života. Tato aktivita, nazývaná **broukání**, má na počátku pouze **reflexní charakter**. Objevuje se i u **dětí vrozeně neslyšících**, ale protože není posilována zpětnou vazbou, tak **vyhasíná**. **Mezi 6. a 8. měsícem** začínají děti **žvatlat**, tzn. že **opakují určité, obvykle dost podobné slabiky**. **Motivace k rozvoji řeči je do značné míry dána potřebou udržet sociální kontakt**. Dítě si všímá, jak **lidé na jeho žvatlání reagují**, a tato zkušenost je za normální situace posiluje v přesvědčení, že je to **dobrý prostředek komunikace** (i když stále užívá pro iniciaci a udržení kontaktu také gest a úsměvu).

Ke **konci kojeneckého věku ztrácí žvatlání svůj repetitivní charakter** a děti začínají **kombinovat různé slabiky**. V této době může **znít už jako skutečná řeč**, má i obvyklou intonaci. Ke konci prvního roku života začínají děti používat **první slova, která mají nějaký význam** (i když často nepřesný a značně generalizovaný). **Schopnost porozumět řeči se objevuje dříve**. Děti rozumějí některým jednoduchým slovním výrazům **už v 8–10 měsících**. Jde např. o slovíčko **ne, nesmíš, dej či vlastní jméno**. To je zcela logické, **vždycky se nejprve objevuje pasivní způsob zvládnutí dovednosti**, tj. pochopení její podstaty, a teprve pak se **může rozvíjet její aktivní užívání**. **Význam slov je spojován nejen s jejich zvukovou podobou, ale i s pochopením kontextu situace a chování dospělých**.

Řeč, jakou mluví dospělí k malému dítěti, má své specifické znaky. Jde zřejmě opět o **vrozený mechanismus**, protože se tak dovedou chovat i lidé, kteří nemají s dětmi žádnou zkušenost a nic o jejich vývoji nevědí. Dospělí zpravidla mluví na malé děti **vysokým hlasem, pomalu, zřetelně artikuluji, užívají jednoduchých vět a jednoduchou gramatiku**. Svoje sdělení **několikrát opakují**. Takový řečový projev je účinným modelem, protože je **pro dítě srozumitelný a snáze udrží dětskou pozornost**. Je univerzální, **nezávisí ani na jazykové příslušnosti**. I to svědčí pro genetickou podmíněnost takového chování.

ROZVOJ SOCIALIZACE

Mezi 2. a 3. měsícem dochází k postupnému rozšíření zájmu dítěte i na vnější svět. To znamená, že dochází k přesunu z převážně kontaktní percepce na distanční, především zrakovou. Dítě začínají více zajímat různé vnější podněty a je zřejmé, že mezi nimi mají prioritu lidé.

Dítě, které se již „dívá do očí“ je považováno za aktivního účastníka dialogu, jemuž stojí za to se věnovat. Opětování pohledu je důkazem, že dítě vnímá.

Kojenec na konci 3. měsíce života reaguje mimikou, respektive úsměvem, na přiblížení obličeje člověka, který na ně mluví. O něco později, ve 4 měsících na něj reaguje ještě aktivněji: živějšími pohyby a vlastním hlasovým projevem. Lidský obličej se stává specifickým komplexním stimulem, vyvolávajícím typické reakce.

V tomto období se objevuje určitý, velmi specifický mechanismus sociálního učení. Matka funguje v kontaktu s dítětem jako zrcadlo: napodobuje jeho projevy, především mimické a vokalizační. Tímto způsobem mu poskytuje velmi originální, zrcadlovou zpětnou vazbu na takové úrovni, která je pro dítě srozumitelná. Důležité je také to, že se dítě naučí sledovat matku a napodobovat její projevy. Vytváří se zde základ pro učení nápodobou jako jednoho z nejvýznamnějších mechanismů socializace.

V této souvislosti se může objevit i učení na bázi operantního podmiňování: dítě např. náhodně plácá ručkami o sebe a dospělý dá tomuto projevu určitý smysl. Bude z toho hra na paci-paci. Dospělí nad tím projevují radost, která bude fungovat jako pozitivní zpětná vazba, jako odměna. Zkušenost s příjemným prožitkem bude dítě stimulovat k dalšímu opakování této činnosti. Učení v sociální interakci je posilováno oboustrannou pohodou a uspokojením ze společné aktivity.

BATOLECÍ VĚK

Batolecí věk zahrnuje dobu od 1 do 3 let života dítěte. Je obdobím, kdy dochází k výraznému rozvoji dětské osobnosti. Dítě tohoto věku se stává samostatnějším, aktivním subjektem. Charakteristickým znakem této fáze je osamostatňování a uvolňování z různých vazeb, spojené s expanzí do širšího světa. Je to období tzv. první emancipace, která je podmínkou dalšího vývoje. V této době se postupně uvolňují vazby, které měly v předcházejícím vývoji svůj význam (např. specifická vazba s matkou), ale nyní by byly na překážku dalšímu vývoji.

VÝVOJ MOTORICKÝCH DOVEDNOSTÍ

Rozvoj motoriky zahrnuje všechny svalové skupiny, především kosterní svalstvo a svěrače. Z psychologického hlediska jsou významné dva druhy pohybu:

a) Retence (udržení něčeho, setrvání někde).

b) Eliminace (to znamená tendence pustit, zahodit, opustit to, co už nechce nebo kde už nechce být).

Důležitým vývojovým mezníkem, lokalizovaným do batolecího věku, je schopnost ovládat vyměšování. Pokud se této dovednosti učí v době, kdy je již přiměřeně zralé, tak mu, stejně jako jiná svalová aktivita, přináší uspokojení. Značná sociální hodnota této dovednosti je však spojena s rizikem (alespoň v naší kultuře tomu tak je), že dítě bude nuceno k jejímu nácviku předčasně, případně nevhodnými praktikami. Nadměrná zátěž v oblasti nezralé a nedostatečně zafixované dovednosti se může stát zdrojem neurotizace.

Motorický vývoj umožňuje samostatnější uspokojování potřeby stimulace. Možnost regulovat charakter stimulace, daná schopností samostatného pohybu, je pro batole nesmírně výhodná, protože mu umožňuje aktivně ovlivňovat míru kontaktu s prostředím i jeho poznávání. Dítě potřebuje takové podněty, které by je nepřesytily svou nadměrnou dávkou, nenudily svou stereotypií a zároveň byly alespoň do určité míry srozumitelné, tzn. aby nevyvolávaly strach svou nejasností.

ROZVOJ POZNÁVACÍCH PROCESŮ

Rozvoj poznávacích procesů se projevuje **proměnou přístupu ke světu**, orientace v něm a **změnou v chápání reality**. Tento vývoj lze hodnotit jako **symbolickou expanzi do světa**, která umožňuje uvolnění z vazby na konkrétní manipulaci s aktuálně poznávanými objekty. Dítě **potřebuje poznat svět**, ve kterém žije, **potřebuje se v něm orientovat**. Zkušenost tohoto druhu **uspokojuje také dětskou potřebu jistoty a bezpečí**. Jistota spočívá také ve zjištění, že **svět je poznatelný a platí v něm určitá pravidla**.

Ke konci batolecího věku začíná být **jistota fixována na znalost pravidel funkce okolního světa**. Je založena na postupném **uvědomování řádu proměnlivosti okolního světa**. Pro dítě je **lákavé poznávat svět a učit se pravidlům**, která zde platí. Získaná zkušenost, že tato pravidla platí trvale, usnadňuje i emancipaci dítěte. Na základě jejich znalosti lze **předpovědět, co se bude dít v následujících situacích**, je možné adekvátně reagovat a není třeba se obávat. V tomto smyslu **jde o uvolnění z vazby na aktuální dění, o anticipaci budoucnosti a počátek pronikání do širšího časového rozmezí**. Subjektivní výhodnost pravidel se někdy u batolat odrazí až ve zdánlivě **přehnaném lpění na stereotypech a rituálech**. Pro dítě jsou **předpokladem jistoty a bezpečí**. **Nadměrné ulpívání na stereotypu**, např. jídla, mytí, může být výrazem **zvýšené nejistoty či úzkosti**.

V souvislosti s rozvojem myšlení lze pozorovat i počátky **symbolické hry**. Batole se **odpoutává z vázanosti na realitu a používá pro svou hru symbolů**, které zastupují jiný, nepřítomný či nedosažitelný objekt, nebo mu **přidělují jinou roli** apod. Umožňuje dítěti, aby se tímto způsobem **vyrovnávalo s tlakem vnějšího světa, přizpůsobilo jej**, alespoň dočasně a touto formou, **svým potřebám**. Poslouží mu jako **prostředek k odreagování napětí**, které vzniká jako důsledek **subjektivně nezvládnuté situace** (které dítě nerozumí, je mu nepříjemná či ohrožující apod). V takové hře se objevují osobně prezentované zkušenosti dítěte, mnohdy už ve značně transformované podobě. **Ve fantazii je dítě pánem situace a příběh je takový, jaký ho potřebuje mít**. Podobným způsobem, i když už na vyšší úrovni, **zpracovávají svoje problémy také předškolní děti**.

ROZVOJ ŘEČI

Lidská řeč je symbolickým systémem, který užívá hlasových projevů a jejich kombinací k **vyjádření určitého významu (fakt, názorů a pocitů)**. Dítě je vybaveno **vrozenými dispozicemi k osvojení řeči** (Noam Chomsky, 1972) – **imprinting**. Řeč je **základním nástrojem sociálního přizpůsobení**. Dítě ji přijímá v konkrétní, hotové a konvencí dané formě. Oblíbenou aktivitou batolat je **hra s řečí**. Dítě s novou dovedností **různým způsobem experimentuje**, a tak ji také **rozvíjí** (například si pro sebe opakuje různé varianty určitého slova či slovního spojení). **V této době je řečová aktivita cílem i prostředkem zároveň**.

V batolecím věku se velmi rychle rozvíjí **sémantická složka řeči, tj. slovník dítěte**.

Ve **14–15 měsících** funguje jako verbální sdělení **jen jeden slovní výraz**, který je typický **značně širokým a nepřesně generalizujícím použitím**. Například slovo „**ham**“ slouží jako označení pro **veškeré věci k jídlu**, event. i pití a někdy dokonce i pro všechno, co se dá strčit do úst. Termín „**haf**“ označuje **veškerá zvířata** apod.

Přibližně **ve dvou letech**, tj. v polovině batolecího věku se dítě dostává na úroveň **dvouslovných sdělení**, tj. jakýchsi **primárních vět**. Jednoslovné věty velmi často označují **nějaký děj** (např. **hají** nebo **hačí**). **Raný řečový projev** je nazýván **telegrafický**, protože děti ve svém sdělení zjednodušují. Slovník dítěte je v této době **bohatý na podstatná jména**, ale dovede naznačit i vztahy mezi objekty a jejich další specifické znaky (tzn. že dítě začíná **používat slovesa a adjektiva**). Většina prvních sdělení zachycuje **zkušenost z pozorování světa**. Lze je akceptovat i jako **pokus orientovat se v něm a porozumět mu prostřednictvím verbálního popisu**.

První řečové projevy jsou **agramatické**. **Syntaktická složka řeči se vyvíjí dost pomalu**. Zdá se, že pro dítě je **důležitější obsah než forma sdělení**. Teprve **mezi 2. a 3. rokem** si děti osvojují **základy syntaxe**. V této době začínají užívat plurál, časovat, skloňovat apod. Starší batolata chápou smysl gramatických pravidel a

navíc mají **potřebu tato pravidla až přehnaně dodržovat**. Batole např. umí skloňovat, ale klidně použije pravidlo platné pro jiný rod. Děti tohoto věku ještě **nemají plně rozvinutý jazykový cit**. (Například jeden dvouapůlletý chlapec říkal babičce, že chce **pohádku o pejskovi a kočičkovi**.)

ROZVOJ OSOBNOSTI

Důležitým zdrojem vývojové dynamiky je **rovnováha mezi potřebou emancipace, osamostatňování a potřebou stability, jistoty a bezpečí** (v krajním případě až stereotypu). Dítě se může osamostatnit jen tehdy, když je natolik zralé, aby mělo všechny, či alespoň většinu **potřebných kompetencí**. Jestliže je z **nějakého důvodu nemá**, potřeba emancipace se nevytváří a **převládne potřeba jistoty**, to znamená i větší závislosti. Dítě dá **přednost zachování současného stavu**. K útlumu emancipačního vývoje a preferenci závislosti může **vést i negativní zkušenost**. **Pasivita a závislost** jako preferovaný způsob řešení se může za určitých okolností stát **trvalejším rysem dětské osobnosti**. **Značný význam zde mají postoje rodičů**.

V batolecím období se u dítěte rozvíjí **vědomí sebe sama**. V této souvislosti se objevují **dva důležité mezníky**, které signalizují dosažení určité vývojové úrovně.

- a) **Separace od matky**, která je nezbytným předpokladem pro další osamostatňování a rozvoj vlastní identity.
- b) **Vznik potřeby sebeprosazení**, které může mít až charakter **negativismu**. Tato potřeba potvrzuje **změnu v oblasti sebeuvědomění**.

Sebeprosazování má dvě složky:

- a) **Varianta „Já sám“**, tj. **pokus o samostatnost, o vlastní řešení situace**. Tato tendence souvisí se **vzrůstajícím vědomím vlastních kompetencí** a s tím souvisejícím **uvolňováním ze závislosti**.
- b) **Varianta „Já chci“**. V takovém jednání se **odráží vědomí sebe sama jako aktivní a kompetentní bytosti**.

Negativistické projevy můžeme chápat jako **experimentování s vůlí**, která je zcela novou kompetencí, a **dítě si s ní hraje stejně jako s řečí či s motorickými dovednostmi**. Opakovaný **zážitek uspokojení nad mocí své osobnosti** posiluje jeho **sebevědomí**. (To jsou situace, kdy dítě **odmítá či naopak prosazuje jak určitou aktivitu, tak i její opak**. Vždy **prosazuje pravý opak než ostatní**.) Jestliže se jej zeptáme, **proč něco chce či nechce**, obvykle **chybí odpověď**. Dítě **potřebuje prosadit vlastní variantu** a je mu často lhostejné, jaká je. Lze mluvit o **cvičné formální vůli**, jejímž **cílem je potvrzení sebe sama**.

Významným motivem, který se **ve vztahu dítěte ke světu** projevuje, je **potřeba vtisknout mu stopy své aktivity**, to znamená **svého „já“**. Potvrdit tak **hodnotu své osobnosti**, vybavené novými kompetencemi. Tato tendence souvisí s **rozvojem potřeby seberealizace**, která se projevuje **uspokojením z vlastních kompetencí a pronikáním do světa**, ale může mít také určitý sociální význam. Lze ji chápat i jako **sdělení o vlastní existenci**. Nelze-li **seberealizace dosáhnout jinak**, může mít **formu ničení**, které vypadá zdánlivě nesmyslně a nemotivovaně.

Dítě se **velmi dlouho označuje jménem**, zcela běžně říká, např. **Tomáš** bude papat. Dělá to dokonce i v době, kdy už **běžně používá ostatní osobní zájmena**. **Vlastní jméno** má pro ně význam **neoddělitelné součásti jeho osobnosti**, která je jen jeho. **Velice nelibě** se ho dotýká, když zjistí, že se **jiné dítě jmenuje stejně**. Vnímala to jako **ohrožení své vlastní identity**.

Rozvoj sebepojetí se projevuje i ve vztahu **k osobnímu vlastnictví, které batole považuje za součást sebe sama**. Ve **druhé polovině batolecího věku** začínají děti používat **přivlastňovací zájmena můj a tvůj**. Děti, které dosáhly této úrovně, mají větší tendenci **považovat určité hračky za svoje a bránit je vehementně před ostatními dětmi**. To znamená, že takto vymezené věci **chápu jako součást svého osobního teritoria** a v tomto smyslu jsou i **součástí jejich identity**. V batolecím věku je **vlastnictví chápáno jako trvalá charakteristika objektu**. Dítě považuje věc **za svou, i když ji právě nemá v ruce nebo ji nevidí**. V tomto případě **nejde o sobectví**, ale o vývojově podmíněný projev.

Součástí sebepojetí jsou různé role, které dítě získá. Tyto role mají některé specifické znaky: jsou **závislé a podřízené, ale zároveň emočně významné**, protože **staví dítě do středu pozornosti dospělých** členů rodiny. Jejich obsah je určován konkrétními postoji a **očekáváním nejbližších lidí**, převážně z okruhu široké rodiny. Jak hezky píše Z. Matějček, dítě je **tátův rošťák, mamčinino zlato, babiččina ovečka** atd. **Dospělí často dítěti říkají, co je**, a tím přispívají k **formování jeho identity**, protože dítě jejich sdělení bez jakékoliv korekce přijímá.

NORMY CHOVÁNÍ

O **sociálních normách** získává dítě informace na dvou úrovních:

- a) **Dítě pozoruje skutečné chování lidí.** Pokud se **určité situace opakují**, dítě si může **zobecnit, jaká pravidla zde platí. Pozorované chování samozřejmě napodobuje**, a tak své zkušenosti v daných podmínkách uplatňuje.
- b) **Děti získávají informace o vhodném chování pomocí verbálního sdělení.** Naučí se tak nejen, **jaká pravidla v jeho světě platí, ale proč je dobré, aby platila právě tato pravidla. Požadované normy chování** bývají běžně, i v té nejjednodušší formě, v jaké jsou prezentovány batoleti, **verbálně interpretovány.** To znamená, že **rodič zároveň vysvětluje, proč se něco musí nebo nesmí** – např. musíme být zticha, abychom nerušili jiné lidi, nesmíme jíst sněh, abychom nebyli nemocní atd. Dítě takové **normy přijme snadněji, pokud je verbální proklamace a reálné chování jiných lidí v souladu.**

Učení nápodobou umožňuje přejmout **hotový vzorec chování. Není třeba hledat řešení** určité situace samostatně. Velmi často **dělá totéž, co dělá někdo jiný, aniž chápe příčinu** takového jednání. Teprve **později pochopí podstatu** různých situací i důvod účelnosti určitého jednání.

Batole může **napodobovat i chování nežádoucí či vývojově dávno překonané.** Jednou z těchto variant je tzv. **regresivní nápodoba**, kdy **dítě dělá to, co jeho mladší sourozenec**, napodobuje **chování na nižší vývojové úrovni.** Dítě se chová stejně jako jeho mladší sourozenec-kojenec, protože **mu rodiče věnují více pozornosti. Starší dítě se touto situací cítí frustrováno** a považuje za řešení problému **napodobení takových projevů, které pozornost rodičů přitahují.**

Specifickou variantou napodobování je **identifikace.** Identifikace znamená **ztotožnění s někým, potřeba být jako on, a tudíž se chovat stejně jako on.** Ke **konci batolecího věku** se děti začínají **identifikovat se svými rodiči, obvykle s rodičem stejného pohlaví. Napodobují jejich chování, přijímají jejich postoje a hodnoty,** protože chtějí být jako oni. Osvojují si tak **hotové vzorce chování a hotová řešení problémů,** jež jsou charakteristické pro identifikační model.

Tendence k identifikaci souvisí s potřebou malého dítěte neztratit vazbu s citově významnou osobou. Chce být **jako ona, aby si uchovalo její lásku,** a tudíž i **pocit bezpečí.** Identifikace je **obranou před nejistotou.**

Ztotožněním s obdivovanou osobou, která má z jeho hlediska vysokou prestiž, se dítě určitým způsobem podílí na její významnosti. Nemusí se tudíž bát a být nejisté. Jeho vlastní identita se tímto způsobem obohacuje.

Specifickou variantou je **obránná identifikace s osobou, které se dítě bojí.** Eventuálně, kterou lze definovat jako **autoritu, jež vyvolává respekt.** Identifikace s takovou osobou spočívá především ve **zvnitřnění hodnot a norem, které prezentuje.** Dítě je přijímá za své vlastní a ony začínají fungovat, v tomto případě mnohdy až nadměrně, jako jeho **vnitřní regulativní složka.** V krajním případě může jít až o generalizované **potlačení většiny vlastních nápadů.** Nadměrně silné superego slouží jako **ochrana před konfliktem s autoritou,** s níž se dítě v rámci obranné reakce ztotožnilo.

Děti jsou schopné **citového připoutání k oběma rodičům**. Vztah k otci bývá zpravidla sekundární, a proto se v něm odráží **zkušenost, kterou dítě získalo ve vztahu s matkou**. Vztah s otcem se může stát **alternativním zdrojem jistoty a bezpečí, ale i zdrojem stimulace**. Může korigovat nepříznivé zkušenosti a kompenzovat neuspokojivý vztah s matkou.

V tomto věku je významný i **vliv sourozenců**. Malé děti stráví se svými sourozenci **více času než s dospělými**. Sourozenci mohou sloužit jako **alternativní zdroj sociální stimulace**, protože dítěti poskytují jiné zkušenosti. **Prvorozené děti**, které byly delší dobu zvyklé pouze na kontakt s dospělými, mohou považovat **sourozence za ohrožujícího vetřelce a žárlit na něho**. Avšak kromě pocitu ohrožení existují u dětí tohoto věku i jiné tendence, které vyplývají z **obecné potřeby sociálního kontaktu**. Již **děti starší 18 měsíců** chtějí být **aktivními partnery v jakékoli sociální interakci**, tedy i ve vztahu k malému dítěti. Pokoušejí se např. nějak **pomáhat, napodobovat chování matky**.

Starší batolata se ke svým **mladším sourozencům-kojencům** chovají **obdobně jako jejich rodiče**. Komunikují s nimi podobně zjednodušujícím způsobem, chovají se altruisticky, **pečovatelsky** apod. To je jedna z prvních možností, jak si **zkusit nadřazenou roli, pro malé dítě velmi vzácnou**.

Vztah k vrstevníkům bývá zpočátku málo diferencovaný. Závisí na **zkušenostech konkrétního dítěte se sourozenci**, které se přenášejí i na **vztahy k cizím dětem**. Na počátku **batolecího věku** bývají **vrstevníci akceptováni stejným způsobem jako hračky či jiné objekty**. Postupně, pod vlivem zkušenosti, začne mít **hra s vrstevníky pro batolata větší přitažlivost**, někdy jí dají přednost i před hrou s dospělým. **Děti asi do 2,5 let** si hrají spíše **vedle sebe, než spolu – paralelní hra**, pak už jsou schopny i počátků spolupráce. Děti se **při hře vzájemně napodobují**, a tímto způsobem se učí na své vlastní, snadno dostupné úrovni. **Komunikují spolu a prožívají první konflikty**.